

М.П. ЛУКАШЕВИЧ, М.В. ТУЛЕНКОВ, Ю.І. ЯКОВЕНКО

СОЦІОЛОГІЯ

Основи загальної,
спеціальних і
галузевих теорій

ВИДАВНИЦТВО "КАРАВЕЛА"

М.П. Лукашевич, М.В. Туленков, Ю.І. Яковенко

СОЦІОЛОГІЯ

Основи загальної,
спеціальних
і галузевих теорій

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України
як підручник
для студентів вищих навчальних закладів*

Четверте видання, стереотипне

Київ «Каравела» 2018

УДК 316(075.8)
ББК 60.5я73
Л 84

Рекомендовано
Міністерством освіти та науки України
(лист №14/18.2-289 від 09.02.2005 р.)

Рецензенти:

М.І. Михальченко,

член-кор. НАН України, д-р філос.наук, проф., завідувач відділу
соціальних проблем Інституту вищої освіти АПН України

В.Є. Пилипенко,

д-р соціол. наук, проф., головний науковий співробітник
Інституту соціології НАН України

В.І. Судаков,

д-р соціол. наук, проф., завідувач кафедри історії і теорії соціології
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Лукашевич М.П., Туленков М.В., Яковенко Ю.І.

Л 84 Соціологія. Основи загальної, спеціальних і галузевих теорій:
Підручник. 4-те вид. – К.: Каравела, 2018. – 544 с.

ISBN 978-966-8019-37-7

У підручнику розглядаються актуальні проблеми теорії та історії соціології, зокрема, визначається сутність соціологічної науки, її об'єкт, предмет, структура і функції. Суспільство аналізується як соціальна система у структурно-функціональному вимірі. Поряд з цим подаються основні спеціальні та галузеві соціологічні теорії, що визначені програмою підготовки фахівців з вищою освітою, аспірантів та пошукачів наукового ступеня з соціології, а також розкриваються методологія, принципи організації та технології проведення соціологічних досліджень.

Підручник написаний відповідно до державного стандарту підготовки фахівців з вищою освітою, а також до вимог вступних екзаменів до аспірантури і кандидатських іспитів із соціології.

Розрахований на студентів, аспірантів, пошукачів, викладачів і науковців, а також усіх, хто цікавиться актуальними проблемами сучасного соціологічного знання.

УДК 316(075.8)
ББК 60.5я73

© Лукашевич М.П., Туленков М.В.,
Яковенко Ю.І., 2018

© Видавництво «Каравела», 2018

ISBN 978- 966-8019-37-7

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
Частина I. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ СОЦІОЛОГІЇ.....	10
Розділ 1. СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА ПРО СУСПІЛЬСТВО	11
1.1. Сутність та зміст соціології.....	11
1.2. Визначення об'єкта соціології	13
1.3. Предмет соціологічної науки	15
1.4. Основні функції соціології.....	20
Розділ 2. СТРУКТУРА СИСТЕМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ.....	24
2.1. Визначення структури системи соціологічного знання	24
2.2. Зміст і типологія соціологічних теорій середнього рівня	27
Розділ 3. СОЦІОЛОГІЧНІ ЗАКОНИ І КАТЕГОРІЇ.....	33
3.1. Сутність і зміст соціологічних законів.....	33
3.2. Класифікація соціологічних законів	38
3.3. Поняття і специфіка соціологічних категорій	43
3.4. Типологія і зміст соціологічних категорій.....	46
Розділ 4. ГЕНЕЗА СОЦІОЛОГІЇ ЯК ГАЛУЗІ НАУКОВОГО ЗНАННЯ	55
4.1. Передумови виникнення соціології	55
4.2. Основні етапи становлення і розвитку соціології як науки	59
4.3. Розвиток соціології в Росії й Україні.....	68
Частина II. СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА	77
Розділ 5. СИСТЕМНИЙ ПОГЛЯД НА СУСПІЛЬСТВО	79
5.1. Поняття про суспільство і його типи	79
5.2. Характеристика суспільства як соціальної системи	83
5.3. Сутність структури соціальної системи.....	86
5.4. Зміст основних елементів суспільної системи.....	88
Розділ 6. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА.....	99
6.1. Сутність соціальної структури суспільства.....	99
6.2. Соціальні статуси і ролі – головні сполучні елементи соціальної структури суспільства.....	102
6.3. Характеристика основних концепцій соціальної структури суспільства.....	107
Розділ 7. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК СУЦІЛЬНИЙ ПРОЦЕС ЗАСВОЄННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ	122
7.1. Сутність процесу соціалізації	122
7.2. Характеристика сучасних моделей соціалізації	126
7.3. Зміст основних етапів і стадій процесу соціалізації	130

Розділ 8. СОЦІАЛЬНІ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОСНОВА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА	138
8.1. Визначення сутності і механізмів соціальної дії.....	138
8.2. Зміст і характерні ознаки соціальної взаємодії.....	143
8.3. Поняття та особливості соціальних відносин.....	148
Розділ 9. СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ В СУСПІЛЬСТВІ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ	156
9.1. Поняття соціального конфлікту та передумови його виникнення.....	156
9.2. Функції соціального конфлікту та його класифікація	162
9.3. Характерні ознаки суб'єктів конфліктних ситуацій	166
9.4. Механізм соціального конфлікту та його стадії	167
9.5. Головні причини й наслідки соціальних конфліктів та методи управління ними.....	171
9.6. Соціальні конфлікти у сучасному українському суспільстві.....	176
Частина III. СПЕЦІАЛЬНІ СОЦІОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ	184
Розділ 10. СОЦІОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ	185
10.1. Поняття особистості: сутність та соціологічні концепції.....	185
10.2. Визначення соціологічної структури особистості	191
10.3. Шляхи взаємодії особистості з суспільством.....	195
Розділ 11. СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї	200
11.1. Соціологія сім'ї як наука: об'єкт, предмет, сутність та основні категорії.....	200
11.2. Основні функції сім'ї в суспільстві.....	206
11.3. Стан і тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні	209
Розділ 12. СОЦІОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЙ	214
12.1. Соціологія організацій як наука: об'єкт, предмет, еволюція та завдання.....	214
12.2. Виникнення та сутність соціальних організацій	215
12.3. Механізм побудови соціальних організацій	220
12.4. Основні чинники функціонування соціальних організацій.....	226
12.5. Типологія соціальних організацій	233
Розділ 13. СОЦІОЛОГІЯ МОЛОДІ	240
13.1. Молодь як соціально-демографічна група.....	240
13.2. Предмет і завдання соціології молоді	245
13.3. Молодь і сучасне суспільство	250
Розділ 14. СОЦІОЛОГІЯ ЕТНОСУ	255
14.1. Соціологія етносу як наука: об'єкт, предмет і методи.....	255
14.2. Методологічні аспекти вивчення етнічних спільнот.....	260
14.3. Соціально-етнічні процеси в Україні: стан і проблеми.....	266

Розділ 15. СОЦІОЛОГІЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ	272
15.1. Соціологія громадської думки як наука: сутність, виникнення та розвиток.....	272
15.2. Поняття про об'єкт і суб'єкт громадської думки	276
15.3. Функціонування громадської думки	279
Розділ 16. СОЦІОЛОГІЯ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ	285
16.1. Соціологія масової комунікації як наука: об'єкт, предмет і місце в системі соціологічних знань	285
16.2. Виникнення та розвиток соціології масової комунікації	289
16.3. Масова комунікація як соціальна система.....	293
Розділ 17. СОЦІОЛОГІЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ	299
17.1. Соціологія девіантної поведінки як наука: об'єкт, предмет, сутність та зміст	299
17.2. Характеристика основних теорій і концепцій девіації.....	301
17.3. Соціальна діагностика девіантної поведінки	304
17.4. Шляхи подолання девіантної поведінки.....	306
 Частина IV. ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ	311
 Розділ 18. СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ	312
18.1. Соціологія політики як наука: об'єкт, предмет, сутність і наукові категорії.....	312
18.2. Політика як соціальне явище	319
Розділ 19. СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА	326
19.1. Соціологія права як наука: сутність, зміст і специфіка	326
19.2. Об'єкт і предмет соціології права.....	328
19.3. Виникнення і становлення соціології права.....	331
19.4. Розвиток соціології права.....	334
Розділ 20. СОЦІОЛОГІЯ ЕКОНОМІКИ	339
20.1. Соціологія економіки як наука: об'єкт, предметна сфера та функції.....	339
20.2. Закономірності і характерні риси соціології економіки	340
20.3. Основні напрями розвитку соціології економіки.....	344
Розділ 21. СОЦІОЛОГІЯ ПРАЦІ	355
21.1. Соціологія праці як наука: об'єкт, предмет і функції	355
21.2. Особистість у системі соціально-трудоових процесів	360
21.3. Мотивація трудової поведінки.....	362
Розділ 22. СОЦІОЛОГІЯ КАР'ЄРИ	374
22.1. Соціологія кар'єри як наука: об'єкт, предмет, зміст і характеристика	374
22.2. Трудова кар'єра: сутність, види та мотиви	382
Розділ 23. СОЦІОЛОГІЯ СПОЖИВАННЯ	388
23.1. Соціологія споживання як наукова дисципліна	388

23.2. Масове споживання як соціальний інститут	391
23.3. Моделі споживання.....	395
Розділ 24. СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ	402
24.1. Соціологія культури як наука: предмет, об'єкт, та основні напрями досліджень	402
24.2. Поняття і функції культури як соціального явища	405
24.3. Характерні риси елементів, форм та видів культури	409
24.4. Сутність і зміст культурної динаміки.....	421
Розділ 25. СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ	427
25.1. Соціологія освіти як наука: об'єкт, предмет і сутність її складників	427
25.2. Освіта як інститут соціалізації та самореалізації людини	433
Розділ 26. СОЦІОЛОГІЯ ВИХОВАННЯ	443
26.1. Соціологія виховання як наука: об'єкт і предметна сфера.....	443
26.2. Виникнення і розвиток соціології виховання.....	445
26.3. Виховання як соціальний феномен: сутність, структура і функції.....	450
Розділ 27. СОЦІОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ	464
27.1. Соціологія релігії як наука: об'єкт, предмет і методи дослідження.....	464
27.2. Виникнення і розвиток соціології релігії.....	468
27.3. Релігія як соціальний феномен: структура, функції, класифікація.....	474
Розділ 28. СОЦІОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ	483
28.1. Соціологія управління як наука: предмет, об'єкт, сутність та зміст	483
28.2. Генеза та еволюція соціології управління.....	489
28.3. Технологічні засади соціології управління	493
Частина V. МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	502
Розділ 29. МЕТОДИКА І ТЕХНІКА СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	504
29.1. Сутність і типологія соціологічного дослідження.....	504
29.2. Структура програми соціологічного дослідження.....	510
29.3. Основні методи збирання соціологічної інформації	516
29.4. Інтеграція соціологічних методів	520
29.5. Анкета як інструмент отримання емпіричних даних	523
Розділ 30. АНАЛІЗ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО РЕЗУЛЬТАТІВ	529
30.1. Сутність аналізу соціологічної інформації.....	529
30.2. Надійність соціологічної інформації.....	533
30.3. Шляхи використання соціологічних даних.....	536
30.4. Ефективність соціологічних досліджень	538

ПЕРЕДМОВА

Останні десятиліття ХХ ст. виявили небачені раніше вимоги до соціологічної науки. Головна причина цього — масштабні зміни в суспільному розвитку на порозі ХХІ ст.: драматичні події в країнах Східної й Центральної Європи, загострення економічних, екологічних, демографічних й інших глобальних проблем, протиріччя становлення універсального способу життя, підвищення впливу національно-культурної, соціально-територіальної ідентичності, індивідуально-особистісного розвитку, наслідки інформаційної революції, досягнення генної інженерії й біотехнологій, диференціація регіонального розвитку, зміни загальної геополітичної картини світу й інше.

Зміни, що нині відбуваються, пред'являють більш високі вимоги до здатності сучасної людини адаптуватися до нових реалій суспільного життя. Практика показує, що властиві людині від народження біопсихологічні передумови освоєння природного й соціального світу є лише фундаментом становлення й соціалізації особистості. Важливу роль у її формуванні відіграють виховання й освіта, особливо гуманітарна. Завдяки гуманітарним знанням і досвіду людина не тільки засвоює й зберігає створені попередниками духовні багатства соціального світу, але й виробляє нові соціально-культурні цінності.

Соціологія серед інших наук про людину й суспільство по праву займає провідне місце. Вона, як і будь-яка наукова дисципліна, має щонайменше дві іпостасі.

Перша її іпостась полягає в тому, що вона презентує свій "всесвіт", тобто ту сферу, що досягається нею, і під цим кутом зору вивчення соціологічної науки означає включення її в різноманітний і складний соціальний світ. У цьому зв'язку соціологію традиційно розглядають як одну з найбільш загальних наук про суспільство, закономірності його влаштування, функціонування й розвитку. В центрі предметної уваги соціології є насамперед соціальні групи, соціальні інститути, соціальні відносини й зв'язки, соціальні явища й процеси, тобто усе те, що утворює складну й унікальну архітектоніку сучасного суспільства як цілісної соціальної системи. Особливу увагу соціологічна наука приділяє й вивченню людини як соціальної істоти, особистості, від потенціалу, здатностей й активності якої в остаточному підсумку залежить ефективність функціонування й розвитку сучасного суспільства.

Друга іпостась соціології як науки — її методологічний аспект, тобто сукупність методів, принципів, прийомів і процедур пізнання навколишньої соціальної дійсності. Варто підкреслити, що незважаючи на відносну молодість, соціологія вже має досить розвинутий інструментарій

аналізу суспільного життя, причому її методи постійно розвиваються й оновлюються. Це пояснюється тим, що прагнення до пізнання суспільного життя властиве соціології в значно більшому ступені, ніж іншим суспільним і гуманітарним наукам. Очевидно, це пов'язано з її молодістю, а можливо, з існуванням об'єктивних факторів, що раніше стримували й гальмували її поступальний розвиток.

Суттєве значення має і сам розвиток системи соціологічного знання, яке останнім часом набуло яскраво вираженого багаторівневого та поліпарадигмального характеру. Взагалі цей розвиток, посилений претензіями до соціології з боку практики, позначений тенденціями більш ефективного використання наукових можливостей як загальносоціологічних теорій, так і соціологічних теорій середнього рівня не тільки у прогнозуванні, а й у поясненні різноманітних соціальних явищ і процесів сучасного суспільного розвитку.

Подальший розвиток соціологічної науки відбувається за рахунок як фундаментальних досліджень, що ґрунтуються здебільшого на методологічних засадах загальносоціологічних теорій (які вивчають суспільство загалом), так і прикладних емпіричних досліджень, що спираються переважно на теоретичні засади соціологічних теорій середнього рівня (які вивчають окремі сфери суспільного життя, а також притаманні їм процеси і явища). Усе це зумовлює досить велику роль соціологічних теорій середнього рівня у розбудові системи сучасного соціологічного знання. Саме завдяки можливостям соціологічних теорій середнього рівня, які більш предметно аналізують і узагальнюють соціальні факти на рівні окремих сфер суспільного життя, вдається нагромаджувати вивірену й обґрунтовану соціальну інформацію, що позитивно впливає на розвиток загальносоціологічних теорій та дає змогу прогнозувати динаміку всього суспільного розвитку на більш віддалену перспективу.

Пропонований підручник є однією з перших у нашій країні спроб подати у концентрованому вигляді актуальні питання загальносоціологічної теорії у поєднанні з розкриттям змісту основних спеціальних та галузевих соціологічних теорій, які відіграють особливу роль у подальшому розвитку системи сучасного соціологічного знання. Його поява зумовлена потребами в якісній підготовці вітчизняних фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів із спеціальностей "Соціологія", "Соціальна робота", "Психологія", "Правознавство", "Політологія", "Менеджмент" і "Економіка".

Зазначимо, що орієнтація на процес підготовки професійних соціологів, соціальних психологів, юристів, політологів, економістів, менеджерів, власне і соціальних працівників й визначила основну проблематику, форму та логіку подання навчального матеріалу в підручнику. Структурно підручник складається з п'яти частин.

У першій частині висвітлені ключові проблеми теорії та історії соціології: зміст соціології як науки, її об'єкт, предмет і функції, структура системи соціологічного знання, основні закони і категорії соціології, а також генеза й еволюція розвитку соціологічного знання.

У другій частині розкрито соціологічне розуміння суспільства як соціальної системи: системний погляд на суспільство конкретизується через пізнання його соціальної структури, сутності процесу соціалізації, життєдіяльності суспільства як сукупності соціальних дій, взаємодій і відносин, соціальних конфліктів тощо.

Третя частина присвячена основним спеціальним соціологічним теоріям, які складають відповідну підсистему соціологічного знання, одну з основних структурних ланок соціологічної науки.

У четвертій частині розглядаються базові галузеві соціологічні теорії, які формуються на стику соціології з іншими галузями науки та вивчають форми й механізм дії соціологічних законів і закономірностей у різноманітних сферах суспільного життя людей.

У п'ятій частині подано методологію, принципи організації та технології проведення соціологічних досліджень, які є головним інструментом отримання соціальної інформації відповідно до специфіки соціальних об'єктів, що вивчаються соціологічними теоріями середнього рівня.

Водночас тут розкриваються методи збирання соціологічної інформації, методики і процедури соціологічних вимірів; зміст, структура та вимоги до розробки програми соціологічного дослідження, а також технології соціологічного аналізу даних та способи використання його результатів.

Зазначимо, що соціологічні теорії середнього рівня висвітлено в підручнику в повному обсязі магістерського та аспірантського рівнів підготовки, що допоможе студентам, слухачам і аспірантам в опануванні спеціальностей соціолога, психолога, юриста, політолога, менеджера, економіста та соціального працівника.

Крім того, підручник буде корисний також викладачам, практичним соціологам, економістам, політологам, психологам, соціальним працівникам, управлінцям-практикам і всім, хто цікавиться сучасною соціологічною проблематикою.

При висвітленні конкретного навчального матеріалу, що міститься у підручнику, автори широко використовували праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, видані останнім часом.

Серія «Українська книга»
Навчальне видання

ЛУКАШЕВИЧ Микола Павлович
ТУЛЕНКОВ Микола Васильович
ЯКОВЕНКО Юрій Іванович

СОЦІОЛОГІЯ

Основи загальної, спеціальних і галузевих теорій

Керівник видавничих проєктів Ю.В. Піча

Підписано до друку 30.11.2017 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний
Друк офсетний. Гарнітура Таймс
Ум. друк. арк. 34. Обл.-вид. арк 35,3

Видавництво «Каравела»,
просп. Рокосовського, 8а, м. Київ, 04201, Україна.
Тел. (044)592-39-36. E-mail: caravela@ukr.net

www.caravela.kiev.ua

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції: ДК №2035 від 16.12.2004 р.